

İlhanlylar döwleti

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 января, 2025
İlhanlylar döwleti İLHANLILAR

Tarih boyunca Türk devletleri genelde, Avrasya coğrafyasının tamamı veya büyük bir bölümüne hakim olmuşlardır. Bu sınır zaman zaman Asya'nın tamamı Avrupa ve Afrika kıtalarını da içine almıştır.

XIII. yüzyılın başlarında tarih sahnesine çıkmış olan Cengiz Han, kısa zamanda hemen bütün Asya kıtası, oğul ve torunları da Avrupa ve Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyayı hakimiyetleri altına almışlardır. Bu devletin siyasi manada ömrü uzun olmamış ise de bırakmış olduğu idari ve mali alandaki izler daha kalıcı olmuştur.

Moğol İmparatorluğu'nun batıdaki temsilcisi konumundaki İlhanlı Devleti, Cengiz Han'ın torunu Hülagu tarafından kurulmuştur. İlhanlı Devleti, kuruluşundan itibaren ilk elli yıl içinde (1256-1296) idari bakımdan Moğol İmparatorluğu'nun batıdaki temsilcisi olmuş ise de daha sonraki dönemde bu özelliğini kaybetmiştir. Zira bu devletin dayandığı halkın çoğunluğu Türk unsuru olup, Moğollar zaman içinde devlet hayatındaki etkisini kaybetmiştir. Kuruluş döneminde devlet hayatında din faktörü etkili olmamış ise de, Ahmet Teküdar zamanında islamiyetin devletin resmi dini olarak kabul edilmiş olması Türkleşme hadisesini çabuklaştırmıştır. Bu değişme olayı diğer Moğol devletleri için de söz konusu olmuştur.

İlhanlı Devleti'nin kurulmuş olduğu topraklar X.yy.'dan itibaren gittikçe yoğunlaşan Türk göç yolu ve sahası içinde bulunuyordu. Büyük Selçuklu ve bu devletin dağılmasından sonra tarih sahnesine çıkmış olan Harezmsahlar Devleti ile ağırlıklı olarak mahalli Türk beyleri bu coğrafyanın idaresini ellerinde uzun süre tutmuşlardır. Asya'da meydana gelen siyasi, sosyal ve diğer hadiseler Önasya coğrafyasındaki Türk birikimini çabuklaştırmıştır. Cengiz Han'ın batı seferinden sonra Ögedey Kağan zamanında batıda görevlendirilmiş olan, Curmagun ve

Elcigidey Noyanların gönderilmeleri, aynı şekilde, Batu Han'ın ikinci Kıpçak seferi ve Hülagu'nun geniş yetkilerle donatılmış olarak görevlendirilmiş olduğu İran seferleri bu değişimi hızlandırmıştır.[1]

Büyük Hanlık merkezi olan Karakurum'da Cengiz Han'ın ölümünden sonra başlamış olan saltanat mücadelesine Ögedey ve Çağatay'ın oğullarına karşı Tuluy oğullarının Cuci oğullarının da desteği ile katıldığını görüyoruz. Mengü Han, daha sonra Cuci Han'ın oğlu Batu'nun da yardımı ile bu mücadeleyi kazanarak Büyük Han olmuştur. Mengü'nün tahta geçmesiyle, Cengiz Han zamanından beri uygulanmakta olan bir geleneği değiştirmiş ve (Doğu ve Batı yönüne ünlü generallerin "Yeke Noyan" gönderilmesi) bu görev, Moğol şehzadelerine verilmiştir. Nitekim Mengü, kardeşi Kubilay'ı Çin'e gönderirken hemen aynı yetki ile diğer kardeşi Hülagu'yu da Batı'ya göndermiştir.[2] Ayrıca, saltanat çekişmeleri sırasında sarsılan merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak maksadıyla Cengiz Han zamanından beri takip edilen "Ulus verme" yerine bir çeşit tayin yoluyla, kardeşlerinden birini doğudaki, diğerini de batıdaki topraklar üzerine göndermiştir.[3] Bu durum, tarihi Türk devletlerinde görülen merkez, doğu ve batı yani üçlü sistem ile doğrudan ilgilidir. Bu uygulama, Türk hakimiyet telâkkisi ile Moğol hakimiyet telâkkisi arasındaki yakınlığı göstermektedir.

Cengiz Han ve oğulları zamanında Moğol askeri valileri tarafından idare edilen Batıdaki Moğol topraklarında merkezi yönetimin zayıflamasıyla başlamış olan dahili kargaşaların sonucu olarak, ülke genelinde yeni başarılar kazanılması şöyle dursun, yer yer devletin mevcut toprakları da tehdit altına girmişti. Bilhassa, Moğollar'ın ihmal ve ihanetine hiçbir şekilde müsaade etmemiş oldukları vergi sistemi de batıdaki idari uygulamalar sırasında bozulmuştu. Yukarıdaki sebeplerden dolayı Hülagu, 1253 yılında batı seferi için Kurultay kararı ve Büyük Kaan'ın emri üzerine görevlendirilmiştir. Hülagu, batıda daha önce zaptedilmiş olan mevcut Moğol topraklarından başka kendisinin ele geçireceği toprakları yönetmek üzere görevlendirilmiştir. Mengü Han, kardeşi Hülagu'ya batıda yapacağı işlerle ilgili olarak başlıca üç önemli görev

vermiştir. Daha sonraki gelişmelere göre Hülagu, bunlardan ilk ikisini yani İsmailîler ve Bağdat Abbasi halifeliği meselesini halletmiş, üçüncüsü olan Suriye ve Mısır meselesini aynı şekilde sonuçlandıramamıştır.[4]

Hülagu'nun idaresine verilen Moğol ordusu, ilk zamanlar mevcut Moğol ordusunun hemen bütün özelliklerini taşımakta, sayıca da onun beşte biri oranında idi. Bu beşte bir nisbeti, devletin önem verdiği doğu ve batı yönünde daha önce gerçekleştirilen diğer seferler ile Kubilay'ın Çin seferi sırasında da geçerli olmuştu[5]. Moğolların batı yönünde düzenledikleri seferin önemli bir sonucu da, Moğol ordusunda bulunan Türk kökenli askerler ile Moğol tehlikesi karşısında oturdukları yurtlarını terk ederek batı yönünde yer değiştiren Türk boylarının Önasya'nın etnik çehresini Türklüğün lehinde değiştirmiş olmasıdır. Çünkü tarihçi Reşîdü'd-din Moğol ordusu içerisinde "tame çerisi"nden, yani aile fertleri ve mevcut mal varlığı ile birlikte hareket eden askerlerden bahsetmektedir.[6]

Devletin kurucusu olan Hülagu'nun askeri gücü yanında idari ve mali konulardaki uygulamaları incelendiği takdirde İlhanlı Devleti'nin konumu ve döneminde üstlenmiş olduğu rol kısmen aydınlanmış olacaktır. Nitekim, yeni devlete merkez olarak da Tebriz şehri seçilmiştir. Hoca Nasreddin Tûsî başta olmak üzere devrin ünlü ilim adamlarını yakın çevresinde toplamıştır. Hülagu'nun askeri ve idari alandaki başarılarına kuzeydeki Moğol topraklarının hâkimi olan Altınordu Devleti kısmen engel olmuştur. Bu iki kardeş devletin Hülagu ve Berke zamanında başlattıkları mücadele yıllarca sürmüş ve iki ülkede bu çekişmeden büyük zarar görmüştür.[7]

Mengü Kağan'ın ölümü ile başlayan taht mücadelesinde Hülagu, ağabeyi Kubilay'ın yanında yer almış, Kubilay'ın Büyük Han olması ile de Kubilay Han'ın göndermiş olduğu bir yarlıg (ferman) ile Ceyhun nehrinden Mısır topraklarına kadar uzanan geniş topraklar onun idaresine verilmiştir.[8] Böylece fiilen mevcut olan İlhanlı Devleti'ni Büyük Han da tanımış oldu.

İlhanlı tarihi incelendiği zaman göze çarpan bir diğer husus da bu devletin, kuruluşundan itibaren 1294 Gazan Han zamanına kadar Karakurum'daki Büyük Han'a bağlı olması ve Gazan Han

zamanında bu bağılılığa son verilmiş olmasıdır. İlhanlı Devleti'nin statüsünü gösteren emâreler arasında, Hülagu'nün ölümünden sonra tahta geçen oğlu Abaka'nın, amcası ve Büyük Han Kubilay'dan yarlıg gelmeden İlhanlı tahtına oturmamış olması, İlhanlı hükümdarının darp ettirmiş oldukları paralarda önce Büyük Han'ın adının zikredilmesi ve Büyük Han'ın İlhanlı hükümdarlarının sarayında bir temsilcisinin bulunmuş olmasıdır. Ayrıca, belli başlı askeri seferler sırasında alınmış olan kararlar ile şehzade ve yüksek dereceli görevlilerin idam cezalarında da Büyük Han'ın nihai kararı vermiş olmasıdır. İlhanlı Devleti'nin Karakurum'a olan bu bağılılığı, Türk devlet geleneğı ile de yakından ilgilidir.

İlhan Devleti'nin batıda almış olduğı ilk mağlubiyet 1260 yılında ünlü kumandanlardan Ket-Buka Noyan kumandasındaki İlhanlı ordusunun Mısır sınırında Ayn-Calut dwenilen yerde Memlûk ordusuna yenilmesi olmuştur. Memlûk ordusunun hemen tamamı askerliğı meslek olarak seçmiş olan Türk asıllı (çoğunluğu Kıpçak Türkleri) askerlerden oluşmaktaydı. Oysaki, İlhanlı ordusu, aynı şekilde ordusunun hemen tamamına yakın kısmı Türk unsurundan oluşan Altınordu Devleti ile yapmış olduğı mücadelede daha başarılı olmuştur.

Cengiz Han tarafından kurulan bu devlet, gerek doğuda ve gerekse batıda zaptetmiş olduğı topraklar üzerinde öncelikle kendi sivil ve askeri teşkilatını kurmuştu. Bu teşkilatın sivil kadrolarında Türk boylarına ve bilhassa Uygur ve Harezmi Türklerine ağırlıklı olarak görev verilmiştir. Askeri sistemin başında hemen her zaman Moğollar bulunmuş ise de, devletin kuruluşu sırasında Cengiz Han, Moğolların "küren" kabile sistemi yerine bir Türk devlet geleneğı olan "onlu sistemi" benimsemiştir.[9] Cengiz Han'ın başarılarında bu sistem değışikliğı önemli ölçüde etkili olacaktır.

Ayrıca Cengiz Han'ın müşavirleri, oğul ve torunlarının hocalarının da büyük bir bölümü Türk menşeli ve bilhassa Uygur Türklerine mensup kimselerdi. Moğollar'ın yazı dili Uygur alfabesi olduğı için, İranlı memurlar İlhanlı Devlet idaresinde görev alabilmek için Uygur alfabesini öğrenmek mecburiyetinde olduklarından dolayı çağdaş kaynaklarda bu

uygulama kapalı ifadelerle tenkid edilmiştir.[10]

1294 yılından sonra Gazan Han, Cengiz yasasını günün ihtiyaçlarına göre tadil ve islah etmiş, darp edilen paralarda Büyük Han'ın adını kaldırmış ve böylece kendisini Büyük Han ilan etmiş ise de, devletin adı "İlhanlı" olarak devam etmiştir.

Cengiz Han tarih sahnesine çıktığı sırada, Önasya siyasi ve iktisadi bakımdan parçalanmış vaziyette idi. Türk-İslam aleminin en güçlü devletleri olarak batıda Harzemşahlar. Türkiye Selçuklu Devleti ve Abbasi Halifeliği bulunuyordu. Diğerleri ise birbirleriyle sürekli mücadele halindeki küçük siyasi kuruluşlardı. Yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Harezmşah Muhammed'in ve daha sonra oğlu Celaleddin'in yanlış politikası ve diğer bazı sebeplerden dolayı Moğollara karşı batıda "Birleşik Cephe" kurulamamıştır. Bu siyasi dağınıklık ister istemez iktisadi buhranı da beraberinde getirmiştir. Nitekim, o sıralarda Bağdat'tan Buhara'ya ticari malzeme götüren bir kervanın 28 ayrı yerde gümrük vergisi ödemek zorunda olduğu kaydedilmektedir.[11] Bu vergilere hediye ve benzeri masraflar da ilave edilince ortaya büyük rakamlar çıkmaktadır. Bu durum ticari hayatı olumsuz yönde etkilemiştir. Moğollar ve İlhanlı Devleti zamanında ise, aynı coğrafyada siyasi birlik sağlanmış olduğu için tacirlerden daha az miktarda gümrük vergisi alındığı düşünülürse o günkü ticari, mali ve siyasi buhran hakkında bir fikir verilmiş olur.

İlhanlı Devleti'nin idari, mali, askeri ve yargı müesseseleri bir yandan tarihi Türk devlet geleneği ile benzerlik gösterirken, diğer yandan da kendisinden sonra bu coğrafyada kurulacak olan Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve nihayet Osmanlı müesseseleri için de bir bakıma model olmuştur. Çünkü, İlhanlı Devleti'nin sivil yöneticileri genelde Türk kökenli kimseler olduğu gibi, bahsi geçen devletlerin gerek hanedan ve gerekse dayandıkları etnik unsur da genelde Türk boylarına mensup olmuştur. Ayrıca, bilhassa Uygur ve Harezmşahlar devletlerinde uzun zaman hizmet etmiş ve bu işi aile mesleği haline getirmiş olan bazı ünlü ailelerin

(Cüveyni ailesi vb.) de etkisi büyük olmuştur. İşte çoğunluğunu Uygur ve Harezmi Türkleri'nin oluşturduğu sivil mimarlar İlhanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bir benzetme yapacak olursak, Abbasi Devleti'nde Bermekoğulları, Moğollar Dönemi'nde Yalvaç, İlhanlılar Devleti'nde de Cüveyni ailesi söz konusu devletlerin sivil hayatında büyük rol oynamış aileler olarak bilinmektedir.

İlhanlı Devleti'nin kuruluş döneminde hakim din Göktanrı dini ise de, hanedan ve idareci zümre arasında Budist, Hristiyan, Nestüri, Yakubi ve diğer dinlere mensup olanlar vardı. İslamiyet, zaman içinde diğerlerinin aleyhine yayılmış ve Gazan Han zamanında devletin resmi dini olmuştur. Moğollara karşı batıda genel olarak halkı Müslüman olan siyasi kuruluşlar mücadele verdiği için özellikle devletin kuruluş döneminde Müslüman halk büyük sıkıntı çekmiştir. Moğol İmparatorluğu'nun dini meseleler konusunda son derece liberal olduğu söylenebilir.

Hülagu'nun 1265 yılında ölmesi üzerine Budist olan büyük oğlu Abaka tahta geçmiştir. İlhanlı Devlet teşkilatının kuruluş ve gelişmesinde Abaka'nın büyük emeği olduğu bilinmektedir. Abaka hayatı boyunca Müslüman Altınordu ve onun müttefiki Memlük Devleti ile mücadele etmiştir. Memlük Sultanı Baybars'ın Anadolu seferi ve Elbistan savaşında İlhanlı ordusunu yenmesi üzerine Abaka'nın Anadolu'ya gelişi adeta katliama dönüşmüş ve yüzyıllarca hafızalarda silinmeyen bir hadise olarak kalmıştır. Bu hadiseden sonra Anadolu'daki İlhanlı tahakkümü daha da artmıştır.

1282 yılında Abaka Han'ın ölümü üzerine, yerine Müslüman olan Kardeşi Ahmet Teküdar geçmiş ise de, yeğeni Argun, amcasına karşı çıkmış ve Sultan Ahmed'i mağlup ederek babasının tahtına geçmiştir. Budist olan Argun'un sonu gelmeyen israflarını karşılamak için yahudi dinine mensup olan Veziri Sa'dü-d-Devle'nin devlet bütçesini denkleştirmek için koyduğu yeni vergiler ile kendi yakın akraba ve dost çevresini devlet hizmetine alması yeni huzursuzluklara sebep olmuştur. Argun'un 1292 yılında ölmesi üzerine hanedan üyeleri, emirler ve hatunların da katılmaları ile toplanan kurultayda Geyhatu

hükümdar seçilmiştir. Bu sırada Keyhatu, Anadolu'da Karaman oğulları başta olmak üzere, yer yer ayaklanan Türkmenleri cezalandırmak için Anadolu üzerine gönderilmişti. Keyhatu'nun mürşif ve eğlence düşkünü olması sebebiyle devletin mali gücü zayıflamıştı. Veziri Ahmet el-Halif, ona kağıt para basmayı teklif etti.[12] Böylece Çinliler örnek alınarak İlhanlı Devleti'nde, ilk defa 1294 yılında kağıt para tedavüle çıkarıldı. Çin'de kağıt para en iyi cins ipekten yapılır ve kirlenince de toplanarak yıkanır ve yeniden piyasaya sürülürdü. Çinliler bu paraya "CAV" (CAO) adını vermişti. Keyhatu, kağıt paraları piyasaya sürünce madeni paraları yasakladı. Ancak, halktan büyük tepkiler geldiği ve iktisadi hayat felce uğradığı için dört ay sonra bu yasak kaldırılmıştır.

Bu sırada Şehzade Baydu, Argun'a karşı çıktı ve Argun'u mağlup ederek İlhanlı tahtına çıktı. Ancak onun saltanatı da uzun sürmedi. Çünkü, karşısına rakip olarak Horasan valisi Şehzade Gazan çıkmıştır. 1295 yılında tahta geçen yeni hükümdarın yanında Nevruz gibi bir veziri vardı. Vezir Gazan'a islamiyeti benimsetmekle kalmamış, Moğol geleneği bozulmuş ve İslamiyet'in devletin resmi dini haline gelmesinde de önemli rol oynamıştır. Gazan Han, kuvvetli ve dirayetli şahsiyeti sayesinde, dağılmakta olan devleti kontrol altına aldı ve maliyeyi ıslaha çalıştı.

Orduyu sıkı bir disipline alarak, yeniden teşkilatlandırdı. Komutanlara "dirlik" yani hizmet mukabilinde belirli arazileri tahsis etmek suretiyle yeni bir uygulama getirdi.[13] Cengiz zamanında kurulmuş olan posta teşkilatı Ögedey Han döneminde geliştirilmiş, Gazan Han ise sistemi ıslah etmiştir. Moğollar posta teşkilatı istasyonlarına "YAM" diyorlardı. Gazan Han ise yeni menzilhaneler yaptırarak ulakların bu menzilhanelerde istirahat ve ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamış, onların halkı taciz etmelerine ve soymalarına mani olmuştur. Ziraatı teşvik maksadıyla su kanalları açtırdı. Bunların etrafında yeni yerleşim sahaları kurulmasını sağlamış, siyasi bakımdan ise, Anadolu genel valilerinden Baltu ve Sülemiş isyanları çıkmış ise de Gazan bu isyanları bastırmıştır.[14] Ancak

Anadolu'daki Moğol valilerinin de artık ikballerini Türkmenlere bağlamış olmaları da üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur. Bu hadiseler, İlhanlı Devlet hayatında Türkmenlerin durumunu kuvvetlendirmiştir. Gazan, zeki faal, kültürlü bir devlet adamıydı. Bozulmuş ve dağılmaya yüz tutmuş olan devleti ve onun müesseselerini yeniden düzenlemiştir. Tebriz'de cami medrese, hastahane başta olmak üzere birçok dini ve sosyal eserler yaptırmıştır. 1304 yılında Gazan Han'ın ölümü ile yerine kardeşi Olcaytu geçmiş Gazan Han zamanında alınan tedbirlerin neticesi olarak, ülke genelinde huzur ve güven hakim olmuştur. 1316 yılına kadar dış politikada Memluklar ile mücadele devam etmiştir. Hatta Memluklara karşı ortak hareket için, başta Papa olmak üzere Fransa ve İngiltere devletlerine elçiler göndermiştir.

Bu sırada, Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Bey de Bizans'ı Marmara sahillerinde sıkıştırmaktaydı. Bizans İmparatoru Osman Bey'e karşı Olcaytu Han'a yaklaştı ve kızı Mariya'yı İlhanlı sarayına gelin olarak göndermişti. Bu sırada son Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud'un Kayseri'de 1308 yılında vefatı ile Türkiye Selçuklu Devleti tarihe karışmış, Anadolu tarihinde Beylikler devri başlamıştı.

İlhanlı Devleti'ne başta Karamanoğulları olmak üzere Anadolu Beylikleri yer yer karşı çıkıyorlardı. Nitekim, bu tarihlerde İlhanlı Devleti'nin batı sınırı Kızılırmak nehrinden ileriye gitmiyordu. Emir Çoban Anadolu seferiyle Konya ve Karaman'ı aldı ise de bilahere burası tekrar Karaman oğullarına geçmişti. Aynı zamanda Altınordu ile de çarpışmalar devam etmekteydi.

Olcaytu Han, Kazvin ile Tebriz arasında Sultaniye adlı yeni bir şehir kurdurdu. Bu şehir, devletin yıkılmasına kadar saltanat merkezi olarak kalmıştır. Gazan Han bir dünya tarihi yazdırmayı düşünmüş ise de, ortaya çıkan ve Cami'u-t-tevarih adlı eser genelde, Türkler'in ve Moğollar'ın tarihine geniş yer vermiştir. Bu eserin yazılmasına Gazan Han zamanında başlanmış, Olcaytu Han zamanında tamamlanabilmiştir.

1316 yılında Olcaytu'nun ölümü ile, yerine henüz çocuk yaştaki oğlu Ebu Sait geçirildi. Yeni Sultan, bir Uygur Türkü olan

Atabeği Emir Sevinç ile birlikte valisi bulunduğu Horasan'dan gelerek tahta oturdu. Hükümdarın küçük yaşta olmasından istifade eden vezir Tacettin Ali şah ince zekası sayesinde, diğer vezir Reşidüddin'i gözden düşürdü. Beylerbeyi, Emir Sevinç'in ölümü üzerine yerine Emir Çoban getirilmiştir.[15] Çoban, Moğolların Sulduz boyuna mensuptu. İlhanlı Devleti'nin dayandığı iki boydan biri Sulduz diğeri de Celayirler olarak bilinmektedir.

Vezir Ali Şah Emir Sevinç'in ölümünü takiben çevirdiği entrikalar sonucu önce, Reşidüddin'i suçladı ve sonra da öldürttü. Daha sonra da Çoban'a karşı olumsuz tavır takındı. Maksudı İlhanlı Devleti'nin tek hakimi olmaktır. Anadolu valisi İrin-Cin ve Kurmuşu'nun isyanları, Emir Çoban tarafından bastırılmıştır. Emir Çoban, Altınordu'ya karşı da başarılar kazanmıştır. İşte bu sırada Çoban'ın oğlu Dimaşk Hoca yüzünden Sultan ile beylerbeyinin arası açılır. Sultan, başta Dimaşk Hoca ve Çoban ailesine mensup olan herkesin cezalandırılması yönünde buyruk çıkarttır. Emir Çoban Anadolu valisi olan Büyük oğlu Demirtaş ile birleşerek Sultan'a karşı yürümek istediye de mümkün olmadı. Kumandanlarının ihanetinin sonucu mağlup oldu ve öldürüldü. Anadolu valisi Demirtaş Anadolu'daki Türkmenleri de etrafına toplayarak müstakil hareket etmeye başlamıştır. Bu dahili mücadelelerin devam ettiği bir sırada Ebu Sait 1335'te ölmüştür.

Bu tarihten sonra İlhanlı Devleti'nin parçalanma dönemi başlamıştır. Merkezi otoritenin zayıflaması ile birlikte her emir idaresi altındaki toprağın sahibi olmuştur. Bu dönemde, İlhanlı tahtında dahili mücadeleler birbirini takıp etmiştir. Artık siyasi hakimiyet, İran'dan Anadolu'ya geçmiştir. Anadolu'dan İlhanlı tahtını ele geçirmek üzere hareket eden mühim miktarda bir kuvvet İran'a çekilmişti. Bu sırada Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda aslen bir Uygur Türkü olan Eretna Bey hakimiyeti ele geçirmiştir. Eretna 1343 yılında Sivas ile Erzincan arasındaki Karanbük Savaşı'nı kazandıktan sonra, kendini müstakil hükümdar ilan etmişti (1343).

Türk devletleri ve Selçuklularda görülen Divan, Vezir, Naib ve Beylerbeyi vb. unvanlardan birçoğunun İlhanlı Devleti'nde de

bulunduğu gör÷l÷r. Bu unvan ve müesseseler zaman ve mekana bağlı olarak kısmî değişikliklerle Osmanlılara da geçmiştir. İlhanlı Devleti'nin bu konumu ile tarihi Türk Devletlerindeki müesseselerin Osmanlı Devleti'ne geçmesinde aracılık görevini üstlenmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Devletin sivil idaresinin başında bulunan Vezir, mali ve idari bakımdan her türlü yetkiye sahipti. İlhanlı hükümdarları bu konuda vezirlere geniş yetkiler vermişlerse de eceli ile ölen tek İlhanlı veziri Tacettin Ali Şah olmuştur. Hülagu'nun ilk veziri ise Seyfüddün Bitikçi'dir.[16] Selçuklu Devleti'nde Nizamü'l-Mülk ne ise İlhanlılarda da Semsüddin Cüveyni aynı konum ve yetki sahibi olmuştur. Askeri bakımdan en yüksek mevkide ise Beylerbeyi bulunur ve onun yanında Üç Ulus Beyi vardı. Beylerbeyi daha ziyade merkezde; Ulus Beyleri ise, kendi böğelerinde otururlardı. İlhanlı ordusu da, tıpkı tarihî Türk devletlerinde gör÷len "Sürek Avı"nda olduğu gibi, orduyu eğitim ve manevra için aylarca süren av oyunları ihdas etmişlerdi. İlhanlı hükümdarları, tahta çıkışlarında "Saçı Saçmak" üs÷lü yanında; şehzadelere, noyanlara ve diğ÷r ümerâya hil'atler, askere bahşişler dağıtırlardı. Ahmet Teküdar tahta çıktığında, bu hil'atler dışında her askere 120 dinar bahşiş vermişti.

Aynı us÷l, Selçuklu ve diğ÷r Türk devlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de "Culûs" bahşışı şeklinde devam etmiştir ki, bu us÷l zamanla Osmanlı Devlet bütçesine büyük külfetler getirmiştir. Yine, Türkiye Selçuklular'ında gör÷len Saltanat Naibliđi İlhanlılarda da vardı[17]. Ancak bazen Vezir veya Beylerbeyi bu vazifeyi de üstlenebiliyordu. Çünkü, Beylerbeyi Emir Çoban aynı zamanda Naib idi.

İlhanlılar ve bilhassa Moğollar vergi hususunda taviz vermemişlerdir. Mali işlerde, Müstevfi'nin başında bulunduğu bir Divan ve Vergi Naibleri ile bu iş yürüt÷l÷rd÷. Osmanlılar zamanında da Siyâkat yazısı ile yazılmış 7 ayrı defter bu iş için kullanılmıştır. Kopçur, Gılan ve Tamğa gibi hayvan, arazi ve meslek vergilerinin hemen aynısı Osmanlılarda da vardı. Şu halde kuruluş döneminde Osmanlı maliyesi İlhanlı maliye sisteminin bir devamı gibi ise de, zamanla değişikliğe

uğramıştır.

İlhanlı hükümdarı Gazan Han, kendinden önce uygulanan vergi ve diğer bazı kanunları ki-bunlar genelde Cengiz Han Yasası idi-yeniden gözden geçirerek, bir kısmını azalttı ve bazılarını da şartlara bağlı olarak arttırdı ve bunların âdil bir şekilde uygulanması, vergilerin tahsil edilmesi konusunda da ağır cezaî hükümler getirmiştir. Osmanlı Devleti, diğer Müslüman ülkelerde kullanılmış olan “Müstevfi” yerine İlhanlıların kullandığı “Defterdar” unvanını tercih etmişlerdir.

Hülagu zamanında ülke genelinde Müslüman teb'anın şer'i ve hukukî işlerine müderris ve kadılar bakarlardı. Kadıların tayinlerini merkezde bulunan Kadı'l-Kuzzat yapardı. Hukuki, siyasi, idari, örfî ve askeri mahkeme işlerine “Yarguci” bakardı. Bunlar daha ziyade Cengiz Yasasına göre karar verirlerdi.

İlhanlı Devleti'nin kurulduğu saha ve birlikte oldukları Türk unsuru, bu devletin kuruluşundan kısa bir zaman sonra İslamlaşma ve takiben de İslamiyet bu devletin resmi dini olarak kabul edilmiştir. İlhanlı Devleti'nin hakim olduğu coğrafya yüzlerce yıldan beri Türk boylarının yurdu olmuş, Türk medeniyetine mekan olmuştu. Devlet hayatına hakim olan Moğol unsuru zaman içinde etkisini ve yetkisini kaybetmiştir. Nitekim İlhanlı Devleti'nin dağılmasını takiben ortaya çıkan siyasi teşekküller arasında bulunan Celayir Ulsu'nun adını taşıdığı “Celayiroğulları” devleti de zamanla varlığını kaybetmiştir. İlhanlı Devleti'nin hakim olduğu coğrafyada kurulmuş olan Akkoyunlu-Karakoyunlu ve Safevi Devletleri tarihi, kültürü ve geleceği ile Türk varlığını temsil etmişlerdir.

Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI,
Ahmet Yasevi Üniversitesi Tarih Fakültesi

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 359-363

■ Dipnotlar:

[1] Bu hususta geniş bilgi için bk. P. Pelliot et L. Hambin.,

Histoire den Campagnee de Cengis Khan, Leiden 1951.

[2] Cüveynî (Alâeddin Ata Melik), Tarîh-i Cihangüşa, nşr. Mirza Muhammed Kazvini, III, London 1937, s. 12-18; Abu'l-Farac, Chronography, trc. W. Budge, Londra 1932, Türkçe tercümesi. Ö. R. Doğrul, Ankara 1950, II, s. 555; el-Ömer. Mesâlikü'lebsâr, Tiesenhausen, Altınordu Devleti Tarihine Aid Metinler, İ. H. İzmirli terc.: İstanbul 1941, s. 394-95.

[3] Reşidüd-din, Camiü't-tevârih, nşr. Quatremere, Histoire des Mongols de la Perse, Paris 1836, s. 110, Cüveyni, I, s. 184.

[4] Abdülkadir Yuvalı, Hülagu Han ve Zamanı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1979, s. 58-63.

[5] Reşidüd-din, Quatremere, s. 137.

[6] Reşidüd-din, Moskova, s. 151.

[7] Reşidüd-din, Quatremere, s. 396, Vâsılı Hamevi, Tiesenbansen, I, s. 154.

[8] Reşidüd-din, aynı eser, ss. 141-143.

[9] Moğollar'ın Gizli Tarihi, s. 149; B. Y. Vladimirtsov, Moğollar'ın İçtimai Teşkilatı, Türkçe trc. Abdülkadir İnan, Ank. 1944, s. 62.

[10] Cüveyni, II, s. 255.

[11] Z. V. Toğan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1946, s. 117.

[12] Bu hususta geniş bilgi için bk. K. Jahn. İran'da Kağıt Para, Türkçe trc., M. Altay Köymen. Belleten XXIII (1942).

[13] W. Barthold, İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet, T. H. İ. T. M., I, İstanbul 1931, ss. 148-149.

[14] K. Jahn. Geschichte Gazan Hans. (Ta'rih-i Mubarak-ı Gazanî) Reşşid A-diin, London, 1940, ss. 121-33.

[15] Aksarâyi, Kerimüd-din, Müsâmeretü'l – Ahbâr, nşr. O. Turan, Ankara 1944, ss. 310-311.

[16] Reşidüd-din, Quatremere, ss. 297-310.

[17] Cüveyni, II, s. 200. Taryhy makalalar